

УДК 355.241.4:341.34“1945/1950”

Д.О. АЛЕКСЄЄВА-ПРОЦЮК,

Київський національний університет внутрішніх справ України

ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ІНТЕРНОВАНИХ У ВІДБУДОВІ МІСТА КИЄВА (1945-1950 РР.)

Ключові слова: військовополонені, інтерновані, використання праці, відбудова Києва, післявоєнний період

Питання військового полону в СРСР почали порушуватись вітчизняними та зарубіжними істориками лише в 90-х роках ХХ ст., коли відбулось розсекречення архівних фондів стосовно іноземних військовополонених. Досліджували цю проблему такі українські вчені, як В. Карпов, О. Потильчак, В. Сергійчук, А. Чайковський та ін., а також зарубіжні дослідники Є. Бондаренко, І. Безбородова, В. Галицький, В. Гуркіна, А. Єпіфанова, М. Загорулько, А. Конасонова, К. Бернс, Д. Картельєрі, С. Карнер, Г. Кох, М. Ланг, А. Лемман, Е. Машке, В. Ратц, Х. Флейшхаккер та ін.

Однак і донині багато дискусійних питань залишається відкритими, зокрема, щодо працевикористання військовополонених та інтернованих в Україні у 1939-1954 роках. Тому метою даної статті є здійснити комплексний історично-правовий аналіз, виявити та оприлюднити нові факти працевикористання та умов утримання іноземних військовополонених та інтернованих у відбудові міста Києва. На нашу думку, цей аспект слід розглянути і вивчити більш повно і всебічно, так як він не знайшов достатньої наукової розробки. Тому головним завданням цієї роботи є визначення основних етапів працевикористання військовополонених та інтернованих в місті Києві. Наукова новизна полягає в оприлюдненні нових фактів залучення контингенту таборів до відбудови м. Києва та наведенні статистичної інформації про об'єми викона-

них робіт та кількість контингенту, що було залучено до її виконання.

Так, важливою сферою трудового використання військовополонених в Українській РСР у 1943-1944 роках було відновлення житлового фонду, енергетичних об'єктів підприємств й інфраструктури великих промислових центрів. Провідне місце тут належало столиці, визволеній 6.11.1943 р. від німецько-фашистських загарбників [1, с.335], куди республіканський уряд просив Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР доправити посилений контингент, який у 1944 р. стабільним потоком надходив із фронтових приймально-пропускних пунктів для подальшого розміщення в таборі № 62.

Усього у Києві та Київській області за весь час відбудовних робіт з залученням іноземних військовополонених та інтернованих існувало два табори: Сирецький (з 1945 р. перейменовано на Київський) № 62, розташований у п. Сирець м. Києва, створений 1944 р. й ліквідований 1950 р., та Український (Запорізький) № 414, розміщений на ст. Березань Київської області, відповідно створений 1946 р. та ліквідований 1949 р. [2, с.1030-1032].

Процес залучення військовополонених до роботи в місті та області здійснювався поступово, і, як правило, це були епізодичні роботи. Масове залучення військовополонених й інтернованих до відбудови обумовлювалося, по-перше, тим, що утримувати чисельну армію полонених для держави було великим тягарем, а по-друге, у країні край гостро відчувалась потреба у робочій силі, необхідній для відновлення зруйнованого війною господарства [3, с.642].

У зв'язку із поширенням практики працевикористання військовополонених та інтернованих відповідно розширювалась і мережа табірних відділень табору № 62. Так, 21.07.1944 р., наказом Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР № 00877, його центральне управління переводили з передмістя (Сирець) до Києва, лімітна чисельність контингенту збільшувалася до 18500 військовополонених, а кількість табірних відділень

збільшилась на 8 режимних об'єктів (№ 4-11) загальною лімітною наповнюваністю 14500 бранців [4]. Про конкретні підстави організаційної діяльності НКВС йдеться в постанові Ради Народних Комісарів УРСР № 1102/0039сс від 29.08.1944 р. Зокрема, про необхідність залучення до відбудовчих робіт у Києві 7000 німецьких військовополонених. За рішенням уряду полонені надходили у розпорядження Наркомату житлового цивільного будівництва УРСР. Розподіл контингенту відбувався таким чином: 2000 із них мали бути використані на відновленні урядових об'єктів, готелів та Київського університету ім. Т.Г. Шевченка; 4500 осіб – на відбудові Хрещатика, а 500 – на реконструкції промислових об'єктів, зокрема Інституту електрозварювання та машинно-прокатної бази [5, арк.46].

Масштабні відбудовчі плани господарських інстанцій ґрунтувалися на реальних можливостях Народного комісаріату внутрішніх справ задовольнити виниклу потребу в робочій силі. Напередодні 16.08.1944 р. до Києва ешелонами з фронтів доправили близько 37000 військовополонених. Наступного дня їх провели містом, влаштувавши акцію подібну тій, що відбулася у Москві за півтора місяці до цього. Потім бранців навантажили в потяги та відправили до стаціонарних таборів Донбасу, Запоріжжя, Чернігова й Миколаєва, а 7500 військовополонених залишили на відбудовчих роботах у Києві [6, арк.12, 18]. Саме цей трудовий контингент і мали розмістити у новостворюваних табірних відділеннях.

Організацією роботи військовополонених на об'єктах Києва разом з Народним комісаріатом внутрішніх справ опікувалися й партійно-господарські органи. Зокрема, бранці, які працювали на реконструкції Хрещатика, знаходились у розпорядженні тресту Хрещатикбуд. Ті, хто відбудовував урядові споруди, університет, готелі, промислові об'єкти, надходили у спеціально створені Особливі будівельно-монтажні частини (ОБМЧ). Для виконання робіт бранців об'єднували в робочі команди, а на робочих місцях у бригади. Кіль-

кість полонених у робочих командах складала 25-30 осіб. За кожною з таких груп і бригад закріплювався один конвоїр [6, арк.7]. Тривалість робочого дня не була сталою і часто залежала виключно від виробничих потреб і планів керуючих інстанцій. Наприклад, восени 1944 р., полонених, які відбудовували Хрещатик, виводили на роботи у нічний час. Щодо цього існувала таємна постанова Ради Народних Комісарів СРСР [6, арк.9].

Однак продуктивність праці бранців була низькою. Так, на 22.09.1944 р., із підпорядкованих Наркомжитлоцивільбуду УРСР 1100 полонених, на роботу фактично виходили лише 700 осіб [5, арк.46]. Із 4500 бранців, яких було заплановано використовувати на реконструкції головної вулиці Києва, на 4.11.1944 р., працювало лише 550 осіб. Середня продуктивність праці (за оцінками радянського господарського керівництва) становила близько 78 % [7, арк.7].

22.09.1944 р. нарком житлово-цивільного будівництва УРСР Ф. Садовський надіслав листа Голові РНК республіки М. Хрущову. Дописувач звертав увагу на низький рівень продуктивності праці полонених, що працювали на об'єктах міста. Нарком вважав такий стан з використанням трудових ресурсів наслідком "відсутності стимулу до підвищення продуктивності праці, а також погані організації робочого місця і незадовільного інструктажу з боку інженерно-технічних працівників будівництва" [5, арк.47]. 5.11.1944 р. РНК Української РСР затвердила таємну постанову № 1475/052 "Про використання військовополонених на роботах з реконструкції вулиці Хрещатик". У документі зверталась увага на незадовільне використання наявних трудових ресурсів. Серед основних причин, які, на думку урядовців, гальмували ефективне застосування робочої сили бранців, називалися: брак технічного персоналу, недостатнє забезпечення працюючих необхідним інструментом, інвентарем і технікою, погана організація щоденного виробничого інструктажу, недостатня кількість конвою для організації охорони під час робіт, неповне використання

робочого дня, а також саботаж і масова симуляція полоненими хвороб [7, арк.7]. Викладалися низка заходів, спрямованих на покращення ефективності працевикористання полонених. Передбачалося поліпшити технічне керівництво роботами шляхом виділення на кожні 2 бригади (60 осіб) по одному майстру, та на кожні чотири бригади (120 осіб) по одному виконробу; закріпити за майстрами та виконробами постійний склад бригад, запровадити їх фахову спеціалізацію, а також забезпечити полонених необхідним інструментом та інвентарем. Урядова постанова вимагала налагодити суворий облік робіт. Для цього щоденно мали складатися так звані “Акти про щоденний виробіток військовополонених”, що по закінченні робочого дня передавалися адміністрації таборів. Бранців, котрі не виконували виробничих норм, мали карати зменшенням продовольчого пайка, погіршенням житлових умов, “суворим арештом” тощо. Було вирішено зобов’язати керівництво тресту Хрещатикбуд організувати роботу полонених у нічний час, збільшити штати конвоїрів (до одного охоронця на 20 полонених), а також завершити облаштування таборів. Останнім був пункт, у якому суворо заборонялися спільні роботи військовополонених і цивільного населення Києва. Висувалась вимога повної їх ізоляції від громадян [7, арк.8-10].

З 1945 року ефективність працевикористання військовополонених та інтернованих, зокрема німців, на промислових підприємствах поступово зростала. Так, за даними довідки начальника Головного управління у справах військовополонених та інтернованих Народно-комісаріату внутрішніх справ СРСР генерал-лейтенанта Кривенка М.С. на ім’я Л.П. Берії щодо кількості робочої сили із числа німецьких військовополонених, розподілених по підприємствах промислових Наркоматів на 17.05.1945 р., військовополонені та інтерновані використовувались у Києві міністерствами на таких об’єктах: “Наркомавіапром: завод № 473 у м. Києві – 800 осіб, Головоєнпромбуд при РНК СРСР: в м. Києві – до

500 осіб, Наркомнафта: Нафтаспецбуд у м. Києві – 800 осіб, Наркомтекстильпром: завод № 512 у м. Києві – 500 осіб, Наркомат цивільного державного житлового будівництва УРСР: Хрещатикбуд – 4400 осіб, Наркомхарчпром: М’ясохолодпром у м. Києві – 500 осіб” [2, с.603-609].

У повоєнні роки відбудова Києва військовополоненими та інтернованими мала більш організований та масовий характер. Пік їхнього працевикористання припадав на 1947 р.

Також слід зазначати, що протягом 1947 р. відбулося найбільше за обсягом залучення вказаної категорії до відновлення зруйнованої війною. Про це свідчать дані довідки з грифом “таємно” про наявність, закріплення і виведення військовополонених госпорганами із таборів МВС УРСР станом на 10.08.1947 р. за підписом міністра внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта Строкача Т.А., в якій підсумовувались результати праці військовополонених табору № 62 у м. Києві на 99 стратегічних об’єктах міста [8].

На роботах у київських таборах № 62 і № 414 в 1947 році використовувалось близько 75 % військовополонених та інтернованих від загальної кількості контингенту цих установ. Чисельність військовополонених та інтернованих в цих двох таборах на той час становила 37117 осіб, а саме: в таборі № 62 – 28717 осіб, у таборі № 414 – 8400 осіб [8].

Отже, основний період найбільш ефективного працевикористання військовополонених та інтернованих припадає на повоєнні роки. Залучення військовополонених до робіт на території м. Києва було, насамперед, зумовлено браком робочої сили. Також варто зазначити, що стан здоров’я та інші фактори не дозволяли використовувати контингент повною мірою. Потреба у робочій силі набагато перевищувала кількість військовополонених та інтернованих, які на той час перебували у таборах м. Києва та області. Тому були неодинокими випадки відмови на прохання керівників підприємств та відомств до адміністрації таборів про надання в їхнє розпорядження робочої сили.

Необхідно зазначити, що військовополонені та інтерновані працювали на великій кількості будівельних майданчиків та цехів підприємств. Ними було відбудовано заводи та мости, житлові будинки та заклади освіти. Але характеризуючи їхній внесок у відбудову м. Києва як суттєвий, наголошуємо, що головний тягар відбудовчого періоду лягав на плечі радянських громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг. –Т.3. –М.: Воен. Изд-во Министерства обороны Союза ССР, 1964. –856 с.
2. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы /Сост. Загорюлько М.М., Сидоров С.Г., Царевская Т.В.; Под ред.

М.М. Загорюлько. –М.: Логос, 2000. –1120 с.

3. Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.). –К.: Парламент. изд-во, 2005. –972 с.

4. Державний архів міністерства внутрішніх справ України. –Ф.45. –Оп.1. –Спр.121. –Прим.116. –Арк.1-1зв.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. –Ф.2. –Оп.7. –Спр.839. –Арк.46-47.

6. Центральний державний архів громадських об'єднань України. –Ф.1. –Оп.16. –Спр.940. –Арк.7, 9, 12, 18.

7. Там само. –Ф.1. –Оп.16. –Спр.981. –Арк.5, 7-10.

8. Там само. –Ф.1. –Оп.23. –Спр.4716. –Арк.168-205.

Алексеева-Процюк Д.О. Працевикористання військовополонених та інтернованих у відбудові міста Києва (1945-1950 рр.) // Форум права. -2007. -№ 3. -С.11-14 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07adovmk.pdf>

На основі комплексного історико-правового аналізу виявлено та оприлюднено нові факти залучення контингенту таборів до відбудови м. Києва. Наведені кількісні та якісні параметри утримання та працевикористання бранців, статистичну інформацію про об'єми виконаних робіт та кількість контингенту, що було залучено до їх виконання.

Алексеева-Процюк Д.О. Трудоеиспользование военнопленных и интернированных в восстановлении города Киева (1945-1950 гг.)

На основе комплексного историко-правового анализа выявлены и оглашены новые факты привлечения контингента лагерей к восстановлению г. Киева. Приведены количественные и качественные параметры удержания и трудоеиспользования пленных, статистическая информация об объемах выполненных работ и количестве контингента, привлеченного для их выполнения.

Alekseeva-Protsjuk D.O. Use of work prisoner of war and interned in restoration of city of Kiev (1945-1950)

At the basis of the complex historical analysis new facts of drawing contingent of camps into the reconstruction of Kyiv were discovered and made public. Quantitative and qualitative parameters of keeping the prisoners and making use of their toil are given. It is also given statistical information concerning quantity of the drawn contingent and amount of the carried out work.